

грудня 1942. – С. 6. 90. Реєстрація коней // Вісник розпоряджень для Генеральної Губернії. –1943. – С. 195, 353. 91. Кінець колективізації // Бережанські вісті. – 19 жовтня 1941. – С. 3. 92. Відозва А. Шептицького до Хліборобів // Бережанські вісті – 31 липня 1941. – С. 1. 93. Заклик до селян Галичини губернатора // Бережанські вісті. – 7 серпня 1941. – С. 1. 94. Оголошення // Бережанські вісті. – 11 вересня 1941. – С. 2.

Владимир Старка

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА НАЦИСТСКИХ ОККУПАНТОВ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ В 1941–1944 ГГ.

Основываясь на широком кругу первоисточников и научных публикаций, анализируется социально-экономическая политика нацистских оккупантов в западноукраинской деревне на протяжении 1941–1944 гг. Главный акцент сосредоточен на анализе налоговой политики. Отдельно рассмотрены основные виды повинностей. Исследовано влияние нацистской социально-экономической политики на различные формы движения Сопротивления.

Ключевые слова: западноукраинская деревня, социально-экономическая политика, налоговая политика, повинности, движение Сопротивления.

Volodymyr Starka

SOCIOECONOMIC POLICY OF THE NAZI INVADERS IN ESTERN GALICHERIA VILLAGE OF 1941–1944

Socioeconomic Policy of the Nazi Invaders in Western Ukrainian Village of 1941–1944 has been analyzed on the grounds of numerous sources and scientific publications. The main emphasis has been laid on the analysis of fiscal policy. The main types of obligations, which were carried out by the rural population, have been considered. The influence of the Nazi socioeconomic policy on various forms of Resistance movement has been studied.

Key words: Western Ukrainian village, socioeconomic policy, fiscal policy, obligations, resistance Movement.

УДК 94(477)

Елла Бистрицька

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА СЛОВАЧЧИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ЛІКВІДАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – ПОЧАТОК 50-Х РР. ХХ СТ.)

У статті з'ясовано особливості ліквідації Греко-католицької церкви у Чехословаччині та участь у цьому процесі радянських органів влади.

Ключові слова: Російська православна церква, Греко-католицька церква, Греко-католицька церква у Словаччині, Георгій Карпов, Павло Гойдич.

Вагоме місце, яке посідає Українська греко-католицька церква в історії України, актуалізує наукові дослідження, пов'язані з її діяльністю. Впродовж останніх десятиліть українська історіографія поповнилась низкою фундаментальних досліджень з проблематики ліквідації Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ), що мали місце у ХІХ ст. в Російській імперії і ХХ ст. в СРСР. До наукового обігу введено значний обсяг документальних джерел, що уможливили реконструкцію подій того часу, всебічний аналіз їх причин і наслідків. Оскільки в історії новітнього часу парадигма відносин між Російською православною церквою (далі – РПЦ) і Римо-католицькою церквою (далі – РКЦ) формувалася в контексті геополітичних планів Кремля, який у період Другої світової війни і після її завершення реалізовував план утвердження першості Московського Патріархату, використовуючи останній як інструмент утвердження свого впливу в країнах Східної і Центральної Європи, одним із ключових завдань сучасної історіографії є дослідження ролі радянського керівництва у ліквідації ГКЦ у зарубіжних країнах.

У пропонованій статті автор має на меті з'ясувати особливості ліквідації ГКЦ у Чехословаччині, участь у цьому процесі Ради у справах РПЦ, інших владних структур та Чехословацької православної церкви (далі – ЧПЦ), яка перебувала під опікою Московського Патріархату (далі – МП)*.

* На території Чехословаччини до початку Другої світової війни найбільш чисельними були Чеська і Муравсько-Пряшівська православні єпархії (Східна Словаччина), які підпорядковувалися Сербській православній церкві. Архиепископія

Львівський собор 1946 р. став початком відкритої боротьби СРСР з Ватиканом і взірцем вирішення «уніатського питання» в країнах Східної Європи, які опинилися під протекторатом СРСР. 14 лютого 1947 р. Г. Карпов надіслав на затвердження Й. Сталіну нову програму, яка передбачала: «а) остаточно ліквідувати уніатську церкву в СРСР; б) підготувати проведення аналогічних заходів у деяких країнах за кордоном (наприклад, у Чехословаччині, Югославії); в) створити альянс християнських церков у вигляді міжнародного руху на чолі з Російською православною церквою для боротьби з Ватиканом, запросивши до участі у ньому всі інші віросповідання» [1, с. 184].

Ліквідація ГКЦ відбувалася у всіх країнах народної демократії й мала свої особливості. У міжвоєнний період найбільш чисельною була ГКЦ у Польщі. В Угорщині, Чехословаччині, Югославії та Румунії греко-католики становили менше 10 % на конфесійній карті кожної з цих країн. В Угорщині, Словаччині і Румунії у своїй переважній більшості це були представники титульної нації, проте етнічні українці серед них становили найбільшу національну групу. Українці-уніати компактно проживали на території Східної Галичини, Волині, Підляшші, Підкарпатської Русі, Словаччини, Добруджі і Банату, які впродовж історичного часу були включені до різних державних утворень. Тому їхня приналежність до греко-католицизму була чинником національної ідентифікації і засобом протистояння асиміляційним процесам.

Після встановлення державних кордонів у Європі, найбільш чисельними були греко-католицькі парафії у Чехословаччині та Румунії.

Переважає більшість греко-католиків Чехословаччини проживали на території Словаччини і Підкарпатської Русі. У 1945–1946 рр. тут склалася напружена політична ситуація, пов'язана з протиборством двох політичних угруповань – Комуністичною партією Словаччини і Демократичною партією. Греко-католицьке і католицьке духовенство, яке мало неабиякий вплив на словацьке суспільство, підтримувало останню. Напередодні виборів глава ГКЦ у Словаччині єпископ Павло Гойдич переконував вірних підтримати демократів. Антикомуністичний спротив мав своїм результатом перемогу демократів, за яких на виборах 26 травня 1946 р. у парламент Чехословаччини проголосувало 62 % словацьких виборців. Результати парламентських виборів стали предметом серйозного аналізу політичного керівництва Чехословаччини, оскільки «словацький сепаратизм» загрожував єдності державі. У новому форматі державно-церковних відносин політика щодо греко-католиків стала однією з пріоритетних.

Аналіз відомих нам документів Ради у справах РПЦ свідчить про те, що відомство у цей час більшою мірою опікувалося справами зміцнення ЧПЦ** і греко-католицькі громади розглядалися як її можливий ресурс. Підставою були й окремі випадки переходу греко-католиків у православ'я у зв'язку з вимогою Ватикану використовувати григоріанський календар. У документах про перебування голови Ради у справах РПЦ Г. Карпова у Чехословаччині (10–24 червня 1946 р.) [2, л. 154–157], зокрема і його звіті на ім'я Й. Сталіна [2, л. 187–191], не йшлося про конкретний план ліквідації ГКЦ у цій країні***. Під час зустрічі між президентом Чехословаччини Е. Бенешом і Г. Карповим, яка відбулася 17 червня 1946 р. в Празі, президент цікавився функціями Ради у справах РПЦ у стосунках між державою і Церквою, позитивно відгукнувся про події у Львові, коли «уніатів перевели у православ'я». З'ясовуючи долю уніатів у Румунії, Е. Бенеш зазначав, що починати потрібно «у вашій Закарпатській Україні, потім – Румунії, а потім уже в нас» [2, л. 160]. Сам Г. Карпов у звіті вказував: «...президент заявив, що уряд Радянського Союзу правильно

Константинопільського патріархату, російські емігрантські парафії мали різну юрисдикційну підпорядкованість. Проте загальна кількість православних, згідно з переписом 1930 р., складала ледь більше 145 тис. осіб [14, с. 200]. У 1945 р. коаліційний уряд Національного фронту на чолі з президентом Е. Бенешем підтримав ідею автокефального статусу ЧПЦ. У жовтні того ж року архієпископ Орловський Фотій (Топіро) провів переговори з представниками урядових і релігійних кіл у Празі про прийняття ЧПЦ у юрисдикцію МП. 8 листопада 1945 р. єпархіальні збори ЧПЦ прийняли рішення про перехід з юрисдикції Сербської церкви у підпорядкування МП. Остаточне вирішення питання відбувалося у березні-квітні 1946 р. Очолив ЧПЦ на правах екзарха МП колишній єпископ Ростовський Єлевферій (Воронцов) [15, с. 314–315].

** У одному з документів Ради у справах РПЦ зазначено завдання, які покладалися на єпископа Єлевферія, як очільника екзархату МП у Чехословаччині, «Зміцнення Православної церкви в Чехословаччині на противагу католицизму, об'єднання з Православною Церквою уніатів, а також встановлення дружніх відносин з Чеською національною церквою (мова йде про Чехословацьку Гуситську церкву, яка була заснована під назвою Чехословацька церква – авт.) та іншими релігійними об'єднаннями, які могли б бути корисними у боротьбі з католицькою церквою» [3, л. 211].

*** Немає сумніву, що під час свого 15-денного візиту до Чехословаччини Г. Карпов цікавився становищем греко-католиків. 18–19 червня він перебував у Словаччині і виголошував доповідь. І в подальшому «уніатське питання» перебувало в полі зору Ради у справах РПЦ. Прикметно, що інформатори Ради за взірць боротьби з греко-католиками брали «Львівський собор», а саме його центральну ідею – створення ініціативної групи. 17 липня ц.р. датовано лист члена єпархіального управління Православної Церкви у Чехословаччині Б. Черкеса, в якому він повідомляв про плани протидії «священникам-уніатам» у Словаччині: «...наш благочинний найайно ж переселяється у Пряшів і починає роботу між священниками-уніатами, після чого делегати з'являються екзарху, а потім у Москву» [2, л. 190]. В іншому документі від 3 березня 1947 р. зазначено, що «...є реальні передумови до подальшого розкладу уніатської церкви у Словаччині і переводу її у православ'я» [3, л. 143].

вирішив релігійне питання і він має намір провести у Чехословаччині аналогічні реформи. Окрім цього, він висловив намір здійснити заходи щодо переведення уніатів Словаччини у православ'я» [2, л. 187].

У другій половині 1947 р. чехословацький уряд готовий був розпочати наступ на греко-католиків, притягнувши до судової відповідальності єпископа П. Гойдича. Його вважали представником «реакційних кіл Словаччини», оскільки з багатьох політичних питань він займав позицію відмінну від офіційної. Єпископ захищав українських біженців і греко-католицьких священиків, яких насильно депортували з Польщі в СРСР, не підтримав страту колишнього президента Словацької держави Й. Тісо, виступав проти об'єднання Чехії і Словаччини та ін. На думку управляючого справами екзархату МП в Чехословаччині Б. Черкеса, урядовий план передбачав використати необачні висловлювання П. Гойдича з метою ув'язнення, «нанести генеральний удар уніатам, а потім, закріпивши за православ'ям позиції, перейти в наступ проти католицизму» [4, л. 36]. Умовою реалізації цього плану була впевненість чехословацької сторони, що ЧПЦ «зуміє не тільки зайняти звільнені позиції, але й перейде в наступ з метою отримати переважаючий вплив на населення Словаччини» [4, л. 35].

Проте для усунення з суспільного життя країни Демократичної партії були використані апробовані вже політичні методи боротьби з опонентами, зокрема звинувачення в антидержавній змові з метою скинення законного уряду. Відтак, витіснення католиків західного і східного обрядів з релігійної карти країни переносилось на перспективу.

Після лютневої 1948 р. політичної кризи створено церковну комісію на чолі з генеральним секретарем Центрального комітету дії Народного фронту Олексієм Чепічкою, яка мала на меті врегулювання спірних питань щодо шкільної реформи, церковної власності, зокрема землі, за участю представників Церкви. Закономірно, що учасники діалогу – комуністична влада і Церква – по-різному бачили місце і роль Церкви в суспільстві. З наближенням виборів до Законодавчих Національних Зборів (травень 1948 р.) політична напруга зростала. Вибори продемонстрували переконливу перемогу Комуністичної партії Чехословаччини, проте у Словаччині 25 % виборців проголосували проти кандидатів Народного фронту, що однозначно було трактовано як наслідок антикомуністичної пропаганди католицького єпископату.

29 листопада 1948 р. Г. Карпов отримав доповідну записку, в якій повідомлялося, що у Чехословаччині ретельно готуються до реалізації плану компрометації ГКЦ. Планувалося провести два судові процеси «над греко-католицькими священиками у Празі, які мали зв'язок з ОУН-бандерівцями, і над чотирма бандерівцями в Словаччині, які вбили місцевого жителя, словака»* [5, л. 184]. Метою процесів було звинуватити греко-католицьке духовенство у «злочинних зв'язках з українськими націоналістами». Одночасно планувалося створити фільм, розгорнути кампанію у пресі, на радіо, видрукувати брошури, щоб «показати бандитську діяльність ОУН-нівців і їхній зв'язок з греко-католицьким духовенством» [5, л. 184].

Проте, зважаючи на політичну й конфесійну ситуацію, що склалася в країні, де більшість чехів і словаків сповідували католицизм латинського і східного обрядів, а також ту обставину, що релігійна ознака співпадала з національною (чехи у більшості – католики, словаки – греко-католики), Г. Карпов у 1948 р. не підтримав використання схеми ліквідації ГКЦ посередництвом звинувачень у зв'язках з українським національним підпіллям. Після включення Закарпатської області (колишня Підкарпатська Русь у складі Словаччини) до складу УРСР підтримка ОУН і УПА з боку словаків практично не прослідковувалася. Натомість, було запропоновано створити рух з числа священиків і мирян, спрямований на дискредитацію греко-католицьких ієрархів та їхніх зв'язків з Ватиканом «як центром світової агресії і буржуазно-націоналістичним, терористичним підпіллям у країні» [5, л. 187]. Метою руху визначалося формування вимог припинення зв'язків цієї Церкви з Ватиканом. Наступним етапом було створення ініціативних груп, які б «проводили місіонерську і вербувальну роботу за перехід з греко-католицького віросповідання у православне» за умови, що «православна церква в Чехословаччині буде на той час автокефальною, незалежною (хоча б формально) від Московського патріархату» [5, л. 187]. Зміцнення ЧПЦ було одним з головних пріоритетів Ради у справах РПЦ. Збільшення числа її парафій Г. Карпов пов'язував лише з перспективою опрацювання греко-католиків, про що він відверто говорив митрополиту Єлевферію (Воронцову) та управляючому справами екзархату Б. Черкесу у Москві (травень 1949 р.), посилаючись на досвід проведення подібної акції у Румунії [6, л. 126].

Очевидно, що аргументи Г. Карпова були взяті до уваги в чехословацьких урядових колах, оскільки посол М. Сілін повідомляв, що заходи компрометації окремих греко-католицьких керівників не переслідують мети ліквідації Церкви [6, л. 4]. Проте, впродовж весни-літа 1949 р. у

* У документах згадується греко-католицький священик Павло Гучко парафії храму Христа-Спасителя у Празі.

Москву знову надходила інформація про наміри чехословацької влади активізувати роботу, спрямовану на ліквідацію ГКЦ.

Ретельно відслідковуючи конфесійне життя країни, радянське посольство в Празі у вересні 1949 р. повідомило Раду у справах РПЦ, що склалися сприятливі умови для активізації діяльності ЧПЦ і пропонувало: призначити на другу половину вересня дату офіційних переговорів про умови активізації роботи Православної церкви у Словаччині; призначити уповноваженого Православної церкви у Прешові, який би провів нараду з її «активом» і розробив практичні заходи роботи «проти уніатів»; «провести засідання Ради православної церкви і розробити канонічні умови переходу з уніатської церкви у православ'я»; найближчого календарного свята по всій країні провести урочисті православні богослужіння і за домовленістю з міністром О. Чепічкою знову відкрити до 10 храмів, які належали греко-католикам, і залучити весь церковний актив парафій; залучити періодичну чехословацьку пресу, яка б пропагувала діяльність Православної церкви; домовитись з міністром О. Чепічкою про необхідність асигнування всієї кампанії; «просити Московську патріархію надіслати на час проведення цієї кампанії групу священників для надання допомоги як у проведенні свят, так і в боротьбі з уніатами»; провести «перегрупування» священників в Чехословаччині й «найбільш активних» і тих, хто має «організаторські здібності», надіслати у парафії, «де ще сильний вплив мають уніати»; під час кампанії врахувати можливість переходу греко-католицьких священників у православ'я і «розробити заходи з розкладу уніатської церкви, залучити найбільш авторитетних у парафіях священників до боротьби за перехід віруючих у православ'я»; отримати благословення на вказану роботу в урочистому посланні від патріарха Московського Алексія; доручити Раді у справах РПЦ з'ясувати питання боротьби Православної церкви у Чехословаччині за перехід віруючих з «уніатської церкви у православну» [6, л. 188–189].

Пропозиції радянського посольства у Празі були підтримані Г. Карповим, про що він повідомив Міністерство закордонних справ (далі – МЗС) 7 вересня 1949 р. Була проведена зустріч з митрополитом Ніколаєм (Ярушевичем), який вважав, що «конкретний план всієї роботи боротьби з уніатами, уточнення окремих питань богослужбового порядку і приведення їх у відповідність з церковними канонами» вимагає кількадечної присутності у Москві митрополита Єлевферія» [6, л. 190]. Уповноважений ради у Закарпатській області отримав завдання «з'ясувати наявність священників, які могли б бути використаними для цієї цілі» [6, л. 188–189]. Також визначились з кандидатурою постійного помічника для митрополита Єлевферія – архимандрита Олексія Дехтярьова, громадянина СРСР, який проживав у Словаччині.

На початку 1950 р. план був уточнений і доповнений. Для зміцнення Прешовської єпархії затверджена кандидатура єпископа – О. Дехтярьова й готувалися до його урочистої хіротонії за участю делегації Священного Синоду РПЦ на чолі з митрополитом Ніколаєм та його «свитою» у складі «якомога більше священнослужителів з колишніх уніатів і в тому числі єпископ Макарій» [7, л. 30]. У січні 1950 р. рекомендувалося митрополиту Єлевферію звернутися до комітету з прав культів при Раді міністрів ЧСР з проханням передати Прешовській єпархії православний храм у Прешові, який належав греко-католикам. Враховуючи перспективу виникнення ініціативних груп під час акції популяризації православ'я, планом передбачалося здійснення низки заходів з метою спрощення юридичного оформлення переходів греко-католиків у православ'я [7, л. 30–34].

Урядом Чехословаччини створено три комісії для проведення кампанії: державну комісію з церковних питань, очолювану заступником голови комітету у справах культів В. Екартом; державну комісію з церковних питань у Братиславі, очолювану генеральним секретарем компартії Словаччини Ш. Баштеванським; комісію у Прешові, очолювану І. Рогаль-Ільковим. У склад комісій були включені представники органів держбезпеки і Міністерства внутрішніх справ, що викликало занепокоєння радянської сторони. З цього приводу посол М. Сілін мав розмову з генеральним секретарем ЦК КПЧ Р. Сланським, який запевнив, що причетні до церковних питань керівники «розуміють міру складності і тривалість роботи з переведення уніатів у православ'я, що кампанією тут справи не вирішити» [8, л. 10].

Стурбованість радянських службовців зумовлювалася очевидно досвідом ліквідації ГКЦ в Україні, де задеклароване на Львівському соборі 1946 р. об'єднання на практиці виявилось довготривалим процесом. У Чехословаччині існували й інші ризики. Слабкими були позиції ЧПЦ, яка станом на січень 1950 р. мала 29 тис. віруючих, 19 парафій, 17 священників. Натомість, ГКЦ об'єднувала 363 тис. віруючих 241 парафії, кількість священників становила 298 осіб, а монахів і сестер – 188 осіб [7, л. 50]. Існувала також загроза об'єднання греко-католиків з римо-католиками через тиск влади. Рада у справах РПЦ була інформована про відповідні циркуляри єпископа П. Гойдича [7, л. 52]. Відтак, у випадку застосування щодо греко-католиків репресивних заходів, ЧПЦ могла втратити потенційну базу свого зростання.

Скоординовані зусилля Ради у справах РПЦ, МЗС СРСР та інших відомств спрямовувалися на поступове зміцнення православ'я, що реалізовувалося через створення нових парафій і

єпархій, збільшення кількості священників і хіротонії єпископів з числа громадян країни, надання автокефалії ЧПЦ з боку МП, активну пропагандистську кампанію, агітаційну роботу серед греко-католиків, налагодження зв'язків з чехословацькою владою тощо. Попри позитивну тональність документів-звітів щодо виконаних завдань і перспектив діяльності ЧПЦ, оправославлення греко-католиків, які надходили у Москву, прослідковується в авторів розуміння складності цієї роботи: «перевід греко-католиків у православ'я мав би більший успіх, якби православні священнослужителі мали кращу організованість і достатню кількість священнослужителів» [7, л. 53].

Розбудові та зміцненню ЧПЦ сприяло перебування у Чехословаччині з 28 січня до 15 лютого 1950 р. делегації МП, яку очолив митрополит Ніколай (Ярушевич), у складі архієпископа Львівського, Тернопільського і Мукачевсько-Ужгородського Макарія, протоієрея П. Цветкова, архідиякона Троїцько-Сергіївської лаври С. Турикова і студента Московської духовної семінарії А. Дроздова. Як зазначав у своєму звіті митрополит Ніколай, делегація ставила перед собою чотири завдання, які виконала «до можливої межі» [16, л. 5]. Було висвячено двох єпископів – архимандритів Честміра в Оломоуці та Алексія Дехтерьова у Пряшеві. Урочисті молебні, проповіді, виступи перед громадськістю, зустрічі з державними діячами і духовенством, представниками духовної освіти на богословському факультеті імені Яна Гуса тощо відбулися у Празі, Карлових Варах, Оломоуці, Братиславі, Кошице, Пряшеві. Програма була достатньо насиченою. Тоді ж митрополити Ніколай, Єлевферій, архієпископ Макарій і секретар посольства СРСР М. Кравченко провели низку нарад з питань «роботи серед уніатів і виробили план дій: поступова підготовча робота серед низових мас, виявлення ініціативної групи для роботи серед уніатів руками самих уніатів. Попередньо визначені особи для цієї роботи» [16, л. 5, 6]. На думку митрополита Ніколая, частина греко-католицьких віруючих була схильна перейти у православ'я.

Робота делегації, а особливо митрополита Ніколая була визнана успішною, «винятковою за своїм значенням», про що свідчить не лише подяка патріарха Алексія [16, л. 38]. Міністр А. Чепічка відзначав, що делегація провела «значну політичну роботу», надаючи підтримку православ'ю і суттєву допомогу у «розпочатій боротьбі за перехід уніатів у православ'я» [6, л. 62]. Результати роботи делегації Радою у справах РПЦ були доведені до відомого Й. Сталіна*. У листі від 2 березня 1950 р. підкреслено особистий внесок митрополита Ніколая, який, за оцінками окремих членів чехословацького уряду, провів «обережну, продуману демонстрацію православ'я»; заяви греко-католиків семи сіл про перехід у православ'я пов'язано з перебуванням делегації у Пряшівському краї; зазначалося, що поїздка делегації «була лише початком великої роботи серед уніатів, яка повинна бути продовжена», а посвята двох нових єпископів – першим кроком на шляху до надання автокефалії ЧПЦ [17, л. 24, 25]. У цей же період С. Белишев написав довідку про умови проголошення автокефалії, у якій обґрунтовував політичну доцільність такого кроку та покроковий механізм реалізації: «рішення чехословацького уряду про бажання створення автокефальної церкви в Чехословаччині передається через екзарха Московському патріарху, який своїм указом надає автокефалію і ліквідує екзархат. Цей указ патріарх надсилає як повідомлення всім главам православних церков» [18, л. 20].

Початком фронтального наступу на ГКЦ була «Відозва трудової інтелігенції Снинського району до російського і українського населення Словаччини» за підписом 45 осіб, оприлюднена 2 березня 1950 р. в газеті «Пряшівщина». Підписанти закликали греко-католиків «переходити у «прогресивну православну церкву». 5 березня пряшівська газета «Глос люду» опублікувала велику статтю «Політичні і соціальні причини введення церковної унії». У цей же період Г. Гусак інформував радянського консула у Братиславі, що 3 березня 1950 р. на засіданні Президії ЦК Комуністичної партії Словаччини обговорювалися заходи щодо переведення греко-католиків у православ'я. Було вирішено створити у Кошицькій і Пряшівській областях обласні, районні і місцеві комісії. У Пряшеві і Кошице комісії у складі 5 осіб очолили секретарі обкому партії. Місцеві комісії планувалося створити в українських і словацьких містах і селах, де більшість становили греко-католики. На думку Г. Гусака, кампанія триватиме 3–4 місяці [6, л. 74–75].

Довідку про перебіг зазначених подій складено завідувачем відділу у справах Центрального управління РПЦ Ради у справах РПЦ В. Карповичем 15 березня. Проте невдовзі у Раду в справах РПЦ надійшла інформація, що органи влади Словаччини мають намір «ліквідувати унію» вродовж півтора – двох місяців [16, л. 52]. Саме такі швидкі темпи оправославлення греко-католиків викликали особливе занепокоєння у відомстві Г. Карпова: «Найважливіше і небезпечне – це намір громадянської влади на Пряшівщині покінчити з унією в 1½ – 2 м-ця» [6, л. 90]. З метою

* Копію листа заступника голови Ради у справах РПЦ С. К. Белишева на ім'я Й. Сталіна отримали В. Молотов, Г. Маленков, Л. Берія, К. Ворошилов, М. Суслов.

** Документ датовано 27 березня 1950 р.

попередити поспішний хід подій, які могли б спровокувати населення до переходу до РКЦ, надіслано листа за підписом Г. Карпова заступнику міністра закордонних справ В. Зоріну. У ньому зверталася увага на протидію греко-католицьких ієрархів опрацюванню віруючих. Визнавалося, що «уніатський єпископ Гойдич перебуває у більш сприятливих умовах, ніж новопосвячений єпископ Олексій Дехтерев», православний екзархат має слабші кадри й можливість надіслати на допомогу єпископу Олексію лише двох священників. Підготовка ще 8 священників вимагає півтора – двох місяців, що у часі співпадає із запланованою акцією влади. Окрім того, критиці були піддані пропагандистські заходи екзархату – розповсюдження місіонерських листівок, які, замість словацькою мовою і карпато-руським діалектом, друкувалися російською мовою. Але не тільки в цьому полягав їх недолік: «Серед видрукованих листівок є такі, ... в яких вжито вирази, що звучать російською мовою як антисемітсько-чорносотенні, причому всі листівки видруковано за старою орфографією» [6, л. 112–113].

Документи Ради у справах РПЦ свідчать про те, що впродовж березня-квітня 1950 р. усі зацікавлені суб'єкти були включені в акцію возз'єднання «уніатів з православною церквою» на Пряшівщині. З 25 березня під домашнім арештом перебував єпископ П. Гойдич, за єпископом Василем Гопко встановлено посилений нагляд. Секретарі єпископів – священники Підгаєцький і Туркиняк, були арештовані й звинувачені, що у селах, які перейшли у православ'я «з погрозами переконували населення триматися унії» [16, л. 39]. Передбачалося 22 квітня за участю 40 греко-католицьких священників і мирян провести «малий Собор» й прийняти відозву цієї ініціативної групи до всіх греко-католиків, а 30 квітня скликати у Пряшеві «великий Собор» й оголосити про скасування Ужгородської унії [16, л. 39].

Повідомляючи про стан справ на Пряшівщині патріарху Олексію, митрополит Єлевферій зазначав зацікавленість уряду Чехословаччини у ліквідації ГКЦ, яка була налаштована опозиційно щодо «народно-демократичного устрою» країни, проти впровадження законів і заходів уряду, проводила антирадянську агітацію. «Вирішено було допомогти народу возз'єднатися з православною церквою і стати під духовне керівництво єпископів і духовенства, вірних уряду» [16, л. 82].

Комплекс заходів, проведений органами влади, підготував ґрунт для проведення лише «великого собору», який відбувся 28 квітня 1950 р. в Пряшеві. Час для скликання собору вважали сприятливим: відбувся показовий судовий процес над католицькими монахами; католицькі чернечі чини і монастирі в країні були ліквідовані; усі монахи, у тому числі у Словаччині, були ізольовані у декількох віддалених монастирях, де отримали можливість проводити служби; найбільш «реакційні» священники також були ізольовані включно з єпископами П. Гойдичем і В. Гопком. Відтак, «антиправославна агітація значно послабилась», – констатував митрополит Єлевферій [16, л. 83].

Пряшівський собор постановив Ужгородську унію вважати скасованою, зв'язки з Ватиканом припинити і повернутися в лоно Православної церкви, звернутися до патріарха Московського прийняти колишні греко-католицькі єпархії і духовенство під юрисдикцію МП [16, л. 85]. Станом на середину травня 1950 р. офіційно перейшли у православ'я 40 колишніх греко-католицьких священників, лише 96 священників підписали соборну постанову*. Опрацювання відбувалося повільно й затягувалося в часі. За оцінками генконсульства СРСР у Братиславі «6 місяців кампанії переведення у православ'я показують, що ні компартії, ні Словацькому управлінню у справах церкви не вдалося досягти бажаних результатів» [19, л. 301].

Загалом 160 із 267 священників Пряшівської єпархії погодилась перейти у православ'я. Окрім єпископа П. Гойдича, ще 65 греко-католицьких душпастирів були заарештовані, 27 священників залишили свої парафії та перейшли на нелегальне становище. У січні 1951 р. відбувся показовий судовий процес, на якому звинувачений у колабораціонізмі та «співпраці з бандерівськими ворогами» греко-католицький єпископ Словаччини був засуджений до довічного ув'язнення. Церква також припинила своє існування [9, с. 183–288; 10, с. 171–172]. Дещо пізніше, у серпні 1954 р. Г. Карпов писав у ЦК КПРС, що створення екзархату РПЦ у Чехословаччині було викликано необхідністю ліквідувати там «уніатську церкву». Того року православними стали 230 парафій [11, с. 307; 12, с. 88].

Після ліквідації ГКЦ у Чехословаччині лише невелика частина греко-католицьких парафій продовжувала діяти в Болгарії, Угорщині, Югославії, Польщі. На становище греко-католиків Крижевацької єпархії вплинуло рішення уряду Й. Б. Тіто розірвати дипломатичні відносини з СРСР у 1949 р. Польська влада з огляду на складні міжконфесійні взаємини у минулому обмежилася

* Доповідна митрополита Єлевферія патріарху Московському Олексію датована 16 травня 1950 р.

підтримкою пропагандистської кампанії «навернення» українців-католиків у православ'я [13, с. 185, 202].

Звичайно, ці заходи значно зміцнили становище РПЦ і православних Церков в країнах Східної Європи. Не в останню чергу їх лояльність щодо новостворених прорадянських урядів обумовлювалася кадровою ротацією ієрархів, яку забезпечувала РПЦ. Зміцнення структур МП була складовою боротьби за майбутній устрій післявоєнного світу, у якому СРСР повинен був зайняти позиції лідера. На цьому шляху РПЦ використовувалась як інструмент міжнародної політики, а ліквідація католицьких інституцій як один із засобів її зміцнення. У процесі «возз'єднань» греко-католиків з православними прослідковується виконання певних політичних завдань, які, на перший погляд, різняться з огляду на політичну й конфесійну специфіку радянської України і Чехословаччини. Проте, у підсумку вони мали на меті ліквідацію опозиційного руху в будь-яких його проявах. Відтак більшою мірою відмінності полягають у тактичних заходах, які застосовували виконавчі служби причетні до планів ліквідації унійних Церков. Політичний підтекст «возз'єднань» спричинив порушення церковних канонічних норм, проігнорованих православними ієрархами, що у перспективі зміцнило візантизм РПЦ і на сучасному етапі міжконфесійного діалогу провокує загострення відносин між церковними суб'єктами.

Список використаних джерел

1. Васильева О. Ю. Русская православная церковь в политике Советского государства в 1943 – 1948 гг. / О. Ю. Васильева. – М.: Ин-т рос. истории РАН, 2001. – 213 с. 2. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф. 6991, оп. 1, д. 19. 3. ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 149. 4. Там само, д. 273. 5. Там само, д. 423. 6. Там само, д. 579. 7. Там само, д. 721. 8. Архив внешней политики Российской Федерации (далі – АВП РФ), ф. 0138, оп. 32, п. 178, д. 10. 9. Летц Р. Становище Греко-Католицької Церкви у Чехословаччині у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття / Р. Летц // Ковчег. Наук. зб. із церковної історії / За ред. о. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. – Львів: Ін-т Історії Церкви Львів. богосл. Академії, 2000. – Число 2. 10. Магочій П.-Р. Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква? / П.-Р. Магочій // Ковчег. Наук. зб. із церковної історії / За ред. о. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. – Число 4. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2003. 11. Шкаровський М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939 – 1964 гг.) / М. Шкаровский. – М.: Крутицкое Патриаршее подворье, 1999. – 400 с. 12. Рар Г. (А. Ветров). Плененная церковь. Почерк развития взаимоотношений между церковью и властью в СССР / Г. Рар (А. Ветров). – Франкфурт-на-Майне; Посев: [б.и.], 1954. 13. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1930–1950) / Б. Боцюрків. – Львів: Вид-во Укр. Католического Університету, 2005. – 268 с. 14. Бурег В. В. Чехословацкая православная церковь: Путь к автокефалии. 1945 – 1951 гг. / В. Бурег // Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы. 1939 – 1958. Дискуссионные аспекты. – М.: Институт славяноведения РАН, 2003. – С. 200- 219. 15. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією і СРСР (1878–1964 рр.): Монографія / Е. Бистрицька. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 416 с. 16. ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 735. 17. АВП РФ, ф. 3, оп. 60, д. 28. 18. ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 841. 19. Там само, д. 724.

Элла Быстрицкая

ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ СЛОВАКИИ: ОСОБЕННОСТИ ЛИКВИДАЦИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 40-Х – НАЧАЛО 50-Х ГГ. ХХ В.)

В статье выяснены особенности ликвидации Греко-католической церкви в Чехословакии и участие в этом процессе советских органов власти.

Ключевые слова: Русская православная церковь, Греко-католическая церковь, Греко-католическая церковь в Словакии, Георгий Карпов, Павел Гойдич.

Ella Bystrytska

FEATURES OF LIQUIDATION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH OF SLOVAKIA (AT THE SECOND HALF OF 40S TO THE BEGINNING OF 50S IN THE XX CENTURY)

The peculiarities liquidation of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia and the Soviet authorities participation in this process has been analyzed in the article.

Key words: Russian Orthodox Church, Greek Catholic Church, Greek Catholic Church in Slovakia, Georgii Karpov, Pavlo Hojdych.